

KISS TAMÁS

A REPRODUKTÍV MAGATARTÁS ETNIKAI KÜLÖNBSÉGEI ERDÉLYBEN

Tanulmányunk fókuszát a családalapításban, gyermekvállalásban megmutatkozó etnikai különbségek képezik. A vizsgálat során kimondott cél volt, hogy a szakirodalom által fel nem tárt, ki nem aknázott adatforrásokat használjunk, így a vizsgált jelenségek újszerű megközelítését adjuk (az Erdélyre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmon belül). A tanulmány négy szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész röviden bemutatja Erdély nemzetiségeit, illetve megjelöli azokat az etnikai közösségeket, amelyek a vizsgálat tárgyát képezik. A második rész röviden bemutatja a felhasznált adatforrásokat. A harmadik fejezet a termékenység etnikai különbségeire, illetve azok változásaira koncentrál. Több korábbi elemzés – köztük e tanulmány szerzője által szignált munkák is – a népmozgalmi adatokra támaszkodva vizsgálta a termékenység (naptári éves) különbségeit.¹ Jelen tanulmány elsősorban a népszámlálási adatokra alapoz, amelyek a 15 évnél idősebb nők esetében rákérdeznek az élveszületések számára. Ez alapján kiszámíthatjuk a megvalósított (illetve a 49 év fölöttiek esetében a befejezett) termékenységet. Miután az IPUMS International jóvoltából rendelkezésünkre állnak az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások 10%-os mintái, lehetőségünk van többváltozós elemzést elvégezni a termékenységi magatartást befolyásoló különböző tényezőkről. Az elemzés fő kérdése, hogy az etnikai/nemzetiségi változó termékenységre gyakorolt hatása megmutatkozik-e akkor is, ha egy sor olyan strukturális alapváltozót kontroll alatt tartunk, mint a régió, településtípus és az iskolai végzettség. A házasságok kialakulását, illetve felbomlását szintén ebben a keretben tárgyaljuk, hisz ezek – legalábbis egy klasszikus demográfiai megközelítésben – elsősorban a gyermekvállalással való szoros összefüggésük miatt érdekesek. Az utolsó fejezet az elemzés eredményeit összegzi.

1 Lásd Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámitása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion Kiadó: Kolozsvár, 2007; Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. Az erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKIK: Budapest, 2010; Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesség a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012; Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2015.

Etnikai összetétel és etnikumközi viszonyok

Erdély Kelet-Európa és a Kárpát-medence egyik etnikailag leginkább kevert területe. A huszadik század közepéig három nagyobb és több kisebb nemzetiségi közösség élt itt egymás mellett. Az előbbieket a románok, akik 1910-ben szűk abszolút többséget képeztek, a magyarok, akik ugyanekkor a népesség egyharmadát adták, és a közel 10%-ot képviselő németek. Elsősorban a történelmi Erdély területeire volt jellemző a nagyfokú, intézményesen támogatott elkülönülés, vagy az úgynevezett „etnikai párhuzamosság”. Ez a párhuzamosság a múlt rendszerben jelentős mértékben meggyengült, és egyben sor került a német közösség exodusára és felszámolódására.

Év*	Összes	Román		Magyar		Német**		Roma***		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	5 259 918	2 829 389	53,8	1 661 967	31,6	565 004	10,7	60 800	1,2	142 758	2,7
1930	5 548 363	3 207 880	57,8	1 353 276	24,4	543 852	9,8	109 156	2,0	334 199	6,0
1941	5 912 300	3 304 400	55,9	1 743 900	29,5	535 400	9,1			328 600	5,6
1948	5 761 127	3 752 269	65,1	1 481 903	25,7	332 066	5,8			194 889	3,4
1956	6 232 312	4 051 603	65,0	1 558 631	25,0	368 255	5,9	78 362	1,3	175 461	2,8
1966	6 736 046	4 572 554	67,9	1 597 767	23,7	372 335	5,5	49 173	0,7	144 217	2,1
1977	7 500 229	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	347 896	4,6	123 028	1,6	134 411	1,8
1992	7 723 313	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	109 014	1,4	202 665	2,6	123 569	1,6
2002	7 221 733	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	53 077	0,7	244 475	3,4	114 911	1,6
2011	6 789 250	4 794 577	74,8	1 216 666	19,0	32 805	0,5	270 755	4,2	96 149	1,5

1. táblázat: A nemzetiség/etnikai összetétel változása Erdélyben 1910 és 2011 között; magyar és román népszámlálási adatok

* A 2010-es magyar népszámlálás az anyanyelvre kérdezett rá, az 1930 és 1992 közötti román népszámlálások a nemzetiségre (*naționalitate*), míg a 2002-es és 2011-es census az etnikumra (*etnie*).

** Ebben úgy az erdélyi szászok, mint a bánási svábok benne vannak.

*** A 1910-es magyar népszámlálás a *cigány*, a 1930 1992 közötti censusok a *figan* etnonimát használták.

A rendszerváltást követően a magyar elit legfontosabb törekvése az intézményesen támogatott etnikai párhuzamosság helyreállítása volt, amiben a közösség etnokulturális reprodukciójának biztosítékát látták. Ez a törekvés részlegesen sikeresnek tekinthető, leginkább a tömbterületeken, illetve ott, ahol a magyarok jelentős arányt képviseltek. A kiterjedt magyar szóránközségekben ez a párhuzamos építkezés kevésbé volt sikeres, ami egyszerre következménye és oka a nagyfokú demográfiai erózióknak.

Régió	Magyar népesség			A változás abszolút számokban		A változás %-ban	
	1992	2002	2011	1992–2002	2002–2011	1992–2002	2002–2011
Székelőföld	531 568	499 219	466 086	–32 349	–33 133	–6,1	–6,6
Partium	385 246	342 254	302 641	–42 992	–39 613	–11,2	–11,6
Közép-Erdély	337 875	291 553	248 762	–46 322	–42 791	–13,7	–14,7
Szóránközségek	349 234	282 692	207 448	–66 542	–75 244	–19,1	–26,6
Erdély	1 603 923	1 415 718	1 224 937	–188 205	–190 781	–11,7	–13,5

2. táblázat: Magyar népességfejlődés Erdély régióiban. 1992–2011; népszámlálási adatok (Román Nemzeti Statisztikai Hivatal)

A német népesség felszámolódását követően a romák lettek Erdély harmadik nagy etnikai csoportja. A nagy lélekszámú és jelentős arányt képviselő kisebbségi csoportok közé való „emelkedésük” jelentős részben a többségtől eltérő reprodukciós viselkedésük következménye, vagyis a roma népesség növekedése elsősorban a nem romáknál jóval magasabb termékenységre vezethető vissza. Ez a különbség azonban nem „hagyományos” vagy „örök időktől való”, hanem az etnikai csoportok között egyenetlen demográfiai átmenet következménye.² A romák esetében meghatározó a marginális státusz, vagyis a romák és nem romák közötti viszonyrendszer a Horowitz³ által leírt rangsorolt csoportrendszer ideáltípusához közelít: egyfajta etnikai kasztrendszer jellegzetességeit mutatja. Ezzel összefüggésben a romák és nem romák közötti etnikai határ fenntartásában – főként a magyarokhoz viszonyítva – sokkal kevésbé az intézményesen újratermelt csoportszolidaritás vagy csoportszerűség (*groupness*)⁴, és sokkal inkább a többség irányából megnyilvánuló kizárás játszik szerepet. Ennek számos következménye van, amelyek közül most csak kettőt fogunk érinteni, mivel a demográfiai reprodukció különbségeire, illetve a csoport meghatározására nézve is jelentőséggel bírnak.

Egyrészt a csoportszerűség magas szintje és intézményesültsége általában az önidentifikáció stabilitásával jár együtt, beleértve a kisebbségi csoporttal való azonosulást a hivatalos klasszifikációs helyzetekben. Ez nagyon nagy mértékben igaz a magyarok és igen kis mértékben a romák esetében. Ennek következménye, hogy a népszámlálások nem tükrözik a romák „reális” számát. Így, szemben a 2011-es népszámlálás 270 ezres értékével, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által elvégzett SocioRoMap-vizsgálat szerint Erdélyben mintegy 470 ezer roma él, ami a népesség 7%-át jelenti. Közülük 320 ezren szegreált, túlnyomórészt romák által lakott telepeken élnek. A SocioRoMap-vizsgálatban a romák klasszifikációja nem önbevallás alapján, hanem az önkormányzatok szociális ügyosztályán dolgozók külső klasszifikációja (heteroidentifikációja) alapján történt. A példa, amellett, hogy rámutat a két meghatározás közötti jelentős eltérésre, arra is felhívja a figyelmet, hogy a romák és nem romák közötti etnikai határ újraterelésében a „külső tekintetnek” van kulcsszerepe.⁵

2 Az erdélyi demográfiai átmenetről lásd Ghețau, Vasile: *Evoluția fertilității în România. De la transversal la longitudinal*. Centrul de Documentare Economică: București, 1997; Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Könyvkiadó: Budapest, 1998, 132–134; Gyurgyík–Kiss, 2010. Párhuzamok és különbségek, i.m. 52–62.

3 Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press: Berkley, 1985.

4 Ennek különböző értelmezéseit lásd Brubaker, Rogers: *Ethnicity without groups*. Harvard University Press: Cambridge MA, 2004; Wimmer, Andreas: *Ethnic boundary making: Institutions, power, networks*. Oxford University Press: New York, 2013.

5 Lásd Jenkins, Richard: *Rethinking ethnicity (2nd ed.)*. Sage: Thousand Oaks, CA, 2008.

	Népszámlálás (2011)	SocioRoMap (2015)	
		Összesen	Ebből szegregáltan él
Erdély összesen	270 755	470 652	320 811
Székelyföldi tömb	15 292	51 185	29 360
Partiumi tömb	30 335	47 099	38 396
Marosvásárhely vonzáskörzete	8683	10 019	8772
Kolozsvár vonzáskörzete	7187	6614	4132

3. táblázat: A romák száma Erdélyben és a magyar etnodemográfiai régiókban a 2011-es népszámlálás és a SocioRoMap-vizsgálat szerint (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, SocioRoMap)

Másrészt a romák és a nem romák, illetve a magyarok és románok közötti etnikai határ radikális különbözőségének az etnikai exogámia vizsgálatában is kulcsszerepe van. A vonatkozó szakirodalomban általában az etnikai endogámia/exogámia három vagy két okát különítik el. Ezek az endogámia (vagy ritkább esetben az exogámia) irányába ható csoportnormák és intézményes szerkezetek (az úgynevezett „harmadik fél”), az endogámia/exogámia irányába ható egyéni preferenciák, illetve a házassági piacra ható strukturális kényszerek.⁶ Az első két tényezőt összefoglalva kulturális, míg az utolsót strukturális okoknak is szokták nevezni.⁷ Lényeges ugyanakkor, hogy ez a modell implicite olyan helyzetekre irányul, ahol a (többség irányából jövő) társadalmi kizárás nem, vagy kismértékben korlátozza a párválasztásra vonatkozó döntéseket. Míg a magyarok esetében elfogadható és plauzibilis, hogy az etnikai endogámiát elsősorban az intézményesen fenntartott etnikai párhuzamosságban, illetve az saját csoportot előnyben részesítő egyéni preferenciákban nyilvánul meg, a romák esetében ez már koránt sincs így. Esetükben az endogámia vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a többség részéről megnyilvánuló kizárást és nagyfokú elutasítást.

6 Kalmijn, Matthijs: Inter-marriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 1998, 395–421.

7 Kalmijn, Matthijs – Van Tubergen, Frank: A comparative perspective on inter-marriage: Explaining differences among national-origin groups in the United States. *Demography*, 47, 2010, 459–479.

Adatforrások és hivatalos klasszifikáció

Jelen tanulmány a termékenység és a családalapítás etnikai különbségeit népszámlálási adatok alapján vizsgálja, ami a magyarok esetében nagymértékben tükrözi a hétköznapi realitásokat. A romák esetében azonban ki kell emelnünk, hogy a népszámlálási kategorizáció csupán a környezetük által romaként beazonosítottak egy részét fedi le, mégpedig (mintegy tendencia-szerűen) a marginalizált, illetve etnikailag homogén közösségekben élőket.

Romániában az etnikailag bontott statisztikai adatgyűjtés bevett gyakorlat. A cenzusok, a népmozgalmi adatgyűjtés, mi több, a legnagyobb reprezentatív mintán végrehajtott statisztikai adatfelvétel, a Household Labor Force Suvey (Romániában AMIGO) is rákérdez az etnikai hovatartozásra.

A román népszámlálások kategorizációs gyakorlata 1930 óta viszonylag keveset változott. A census egyrészt a nemzetiségre, másrészt az anyanyelvre kérdez rá, és mindkettő esetében egy válaszlehetőséget engedélyez. Az 1930-as népszámlálás szakítást jelentett a magyar adatfelvételi gyakorlattal, hisz ez utóbbi kizárólag az anyanyelvre kérdezett rá, amit a legjobban beszélt nyelvként határoz meg. Az 1930-as román népszámlálás két ponton változtatott. Egyrészt bevezette a nemzetiséget (*naționalitate*), amit ugyan önbevallás alapján határozott meg, de a népi eredethez (*neam*) kötött. Másrészt az anyanyelv definícióján is változtatott, és azt a gyermekkorban, a szülői házban leggyakrabban beszélt nyelvként határozta meg. Az elemzésben felhasznált 1977 és 2011 közötti cenzusok kategorizációs gyakorlata ezzel lényegében megegyezik. Az anyanyelv meghatározása változatlan megmaradt. A nemzetiség esetében 1977-ben és 1992-ben a számlálóbiztosok számára készített útmutatók azt fogalmazzák meg, hogy annak szabad megválasztása és megvallása az állampolgárok alapvető joga. Lényeges fejlemény ugyanakkor, hogy 2002-ben a „nemzetiséget” „etnikumra” változtatták (a meghatározás megtartása mellett).⁸

Az erre vonatkozó vizsgálatok a termékenység nemzetiségi különbségeit általában tranzverzális (naptári éves) mutatókra támaszkodva próbálták rekonstruálni. Jelentős mértékű problémát és torzítást okozhat ugyanakkor, ha az általános (GFR),⁹ illetve teljes termékenységi arányszám (TFR)¹⁰ kiszámításakor két különböző adatforrást használunk, neve-

8 Comisia Centrală pentru Recensământul Populației și a Locuințelor (1977), Recensământul Populației și a Locuințelor 1992 – Comisia Centrală (1991), Recensământul Populației și a Locuințelor 2002 – Comisia Centrală (2001).

9 Az általános termékenységi arányszám (GFR) értékét megkapjuk, ha az elveszületések számát elosztjuk a termékeny korú nők számával.

10 A teljes termékenységi arányszám (TFR) a korszpecifikus termékenységi arányszámok összege. Amennyiben nincsenek korszpecifikus termékenységi arányszámaink, akkor a $TFR = 35 \times GFR$ képlet alapján is megbecsülhetjük a teljes termékenységi arányszám értékét.

zetesen, ha a születésszámok tekintetében a népmozgalmi adatsorra támaszkodunk, míg a termékenykorú nők számát tekintve a népszámlálást használjuk (vagy abból kiindulva vezetjük tovább a termékeny korú nők számát nemzetiségi bontásban). A probléma abból fakad, hogy a kétféle adatsor nemzetiségi bevallásai között jelentős mértékű lehet az inkonzisztencia. Így a roma nők termékenységeinek vizsgálatára ez a módszer teljes mértékben alkalmatlan. Románia Erdélyen kívüli területein például nagyon kisszámú újszülöttet regisztrálnak romaként, ahhoz képest, hogy a népszámláláson hányan vallják magukat romának. Erdélyben a romaként regisztrált újszülöttek száma magasabb, azonban itt is jóval alatta marad annak, amit a népszámlálás koréves adataiból (illetve az adott évben születettek számából) becsülni lehet. Ráadásul alacsonyabb területi bontásban szembevetve, hogy a népmozgalmi és népszámlálási regisztráció teljesen esetlegesen viszonyul egymáshoz, vagyis míg egyik településen a népmozgalmi adatokban regisztrálnak romákat, és a népszámláláson nem, addig a másik településen a viszony fordított.

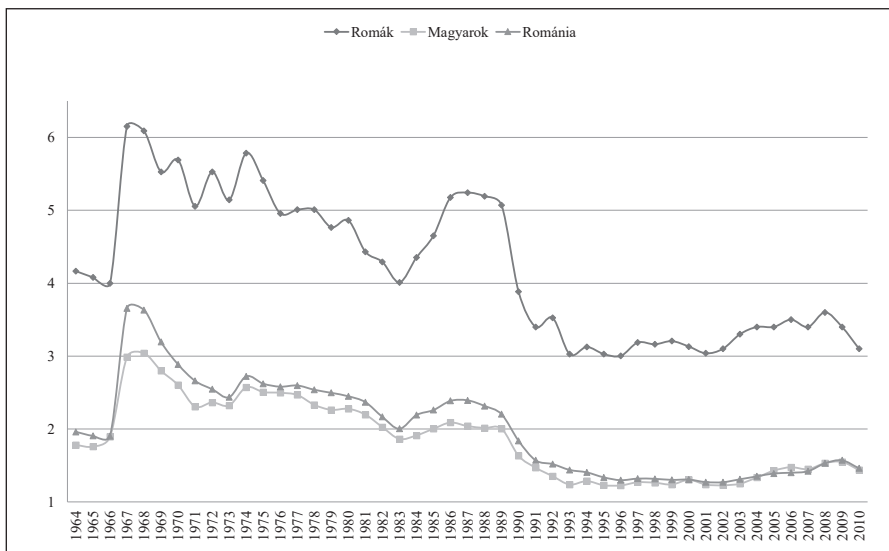
A magyarok esetében az inkonzisztencia jóval kisebb mértékű, de ebben az esetben is van egy szisztematikus és ráadásul időben növekvő torzulás. Ez jelentős részben abból adódik, hogy míg a népszámlálás az „etnikumra”, addig a népmozgalmi adatfelvétel a „nemzetiségre” kérdez rá. A kilencvenes évektől kezdődően pedig a nemzetiség fogalma Romániában egy (részleges és sokak által vitatott vagy helytelenített) jelentésváltozáson ment keresztül. A Ceaușescu-rendszerben, illetve az 1990-es években a nemzetiség (*naționalitate*) jelentése egyértelmű volt, és egy kulturálisan meghatározott etnonacionális hovatartozást értettek alatta. Ezt követően azonban ezt a jelentéstartományt részlegesen az etnikum (*etnie*) vette át, miközben a nemzetiség (helyesebben a román *naționalitate*)¹¹ részlegesen az állampolgárság által meghatározott nemzeti hovatartozássá vált. A kétféle értelmezés egymásra csúszása miatt a népmozgalmi adatfelvételben megfigyelhető a nem román nemzetiségűek.

Egy másik probléma a demográfiai és etnokulturális értelemben vett reprodukció különbsége, amit Szilágyi N. Sándor pontosan a vegyes házasságokon belül keletkező asszimilációs veszteséghez kapcsolódva értelmezett.¹² A termékenység etnikai/nemzetiségi különbségeit a különböző nemzetiségű/etnikumú nők által szült gyermekek számából kiindulva vizsgálhatjuk. A népmozgalmi adatok (és hasonlóan a népszámlálási korstruktúrából visszakövetkeztetett adatsor) azonban a gyermekek regisztrált nemzetiségére vonatkoznak. Ha egy kisebbségi közösség esetében jellemző, hogy a gyermekek egy részét a

11 Hogy a szemantikai viszonyokat tovább bonyolítsuk: a magyar nemzetiség kifejezésnek az erdélyi magyarok között nincs állampolgári nemzeti konnotációja, míg a román *naționalitate*-nek sokuk számára van.

12 Szilágyi, N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 7, 4, 2002, 64–96.; Szilágyi, N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: T. Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Kiadó: Kolozsvár, 2004. 157–235.

szülők többségiként reklasszifikálják, akkor a termékenység nemzetiségi különbségeit nem vizsgálhatjuk ezen adatsorok alapján, vagy korrekciót kell alkalmazunk a vizsgálat során. Az alábbi ábra a népszámlálási adatokra alapozó visszaszámlálás alapján, a megfelelő korrekciókat követően ad becslést a termékenység nemzetiségi eltéréseire Romániában.

1. ábra: A magyar és a roma nők termékenysége az országos átlaghoz viszonyítva Romániában; saját számítás népszámlálási adatok alapján¹³

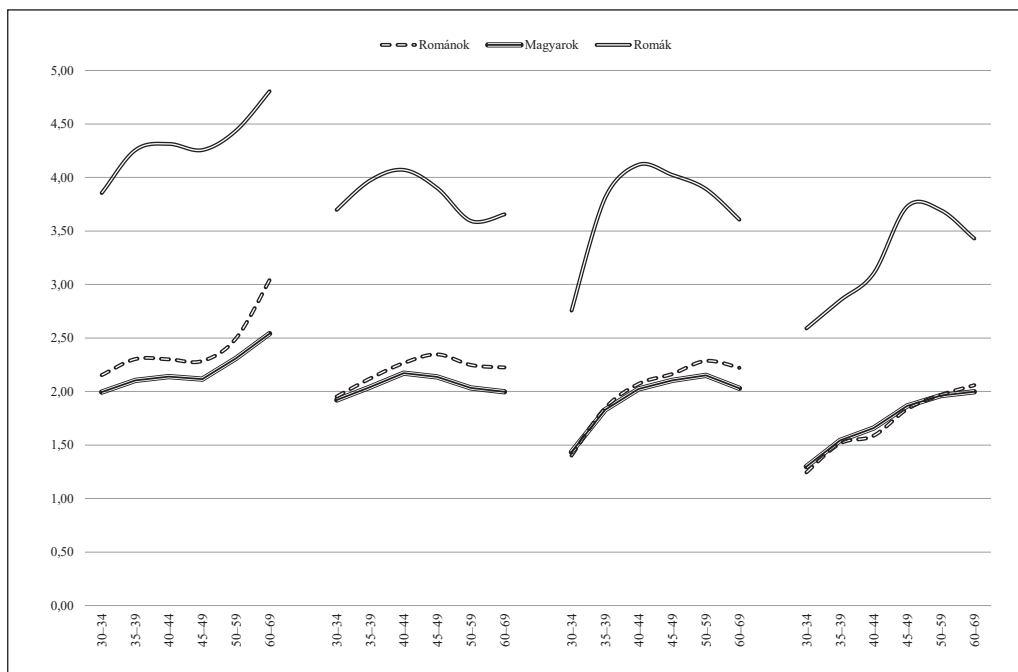
A termékenység és a családalapítás etnikai különbségei

A fenti érvek alapján úgy döntöttünk, hogy ebben a tanulmányban a gyermekvállalás nemzetiségi különbségeit a népszámlálási adatok tükrében vizsgáljuk meg, amelyek a 15 év fölötti nők esetében rákérdeznek megvalósított (illetve a 49 év fölöttieknél a befejezett) termékenységre.

A mutató alapján a reprodukzív magatartás több vetülete megvizsgálható, így az adott életkorban gyermektelenek vagy bizonyos számú gyermeket már megszülettek aránya, illetve az egyes korosztályok vagy kohorszok által világra hozott gyermekek átlaga. A fejezet

13 Lásd Gyurgyík–Kiss, 2010. Párhuzamok és különbségek, i.m.; Kiss Tamás: Romák a magyar oktatásban. Arányok, folyamatok, kihívások. In: Barna Gergő – Kapitány Balázs – Kiss Tamás – Márton János – Toró Tibor: *Iskolák veszélyben. Tanulmány a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2016. 99–151.

további részében ez utóbbi mutatóra koncentrálunk az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások alapján. Az elemzés középpontjában egy lineáris regressziós modell áll, ami mind a négy időpontban a 30 és 49 év közöttiek megvalósított termékenységet vizsgálja. Az indokolja az elemzés 30 év fölöttiekre való szűkítését, hogy a fiatalabb korosztályok bevonása esetében a termékenység szintje mellett a gyermekvállalás időzítése is meghatározó mértékben befolyásolta volna az eredményeket. A szűkítéssel ennek a hatásnak a jelentőségét kívántuk csökkenteni. Az eredmények tárgyalása során összehasonlító ábrákat is bemutatunk, ahol a 30 és 49 évesek megvalósított termékenységét 5, míg az 50 és 69 év közöttiek befejezett termékenységét 10 éves korcsoportonként mutatjuk be.

2. ábra: A 30 és 69 év közöttiek megvalósított és befejezett termékenysége nemzetiség szerint az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások szerint Romániában¹⁴

Érdemes kiemelni, hogy a népszámlálások megvalósított és befejezett termékenységre vonatkozó adatsorai alapján kibontakozó összkép alapvetően kompatibilis azzal, amit a termékenység nemzetiségi különbségeiről a tranzverzális (naptári éves) mutatók rekonstrukciója alapján tudtunk. Egyrészt a romák és nem romák termékenysége között a különbség

14 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

igen jelentékeny. A roma termékenység a nem romákénak átlagosan 1,8-szorosa. Ez a szorzó 1977 és 2011 között nem csökkent (miközben a termékenység természetesen minden nemzetiség esetében csökkent). 2011-ben a roma nők befejezett termékenysége az 50–59 évesek között 3,7, a 60–69 évesek között 3,4 volt.¹⁵ Másrészt a románok és magyarok közötti termékenységekülönbség az előbbihez viszonyítva jóval kisebb, a két nemzetiség termékenységi magatartása alapvetően együtt mozog. Szintén lényeges, hogy a magyar–román különbségek először csökkennek, majd (minimális mértékben) a visszájukra is fordulnak. 1977-ben még mintegy 10, 1992-ben 6, 2002-ben pedig 3%-os különbség mutatható ki a románok javára, 2011-ben azonban minimális mértékben (átlagosan 1,5%-kal) a magyar nemzetiségűek termékenysége magasabb a többségi népességhez viszonyítva. Az elemzés során arra is választ próbálunk adni, hogy ez minek a következménye.

A 2011-es népszámlálás szerint a magyar nők befejezett (vagy kvázi befejezett) termékenysége az összes vizsgált korosztály esetében az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt maradt: a 40–44 évesek esetében 1,7-es, a 45–49 éveseknél 1,9-es, az 50–59, illetve 60–69 éveseknél pedig 2-es értékkel. A továbbiakban többváltozós elemzés segítségével fogjuk megvizsgálni a termékenység szintét magyarázó különböző háttérváltozókat. A lineáris regressziós modell esetében a függő változónk a 30–49 év közöttiek megvalósított termékenysége. Ahogy azt már érintettük, ezen korosztály kiválasztását az indokolta, hogy ők már a termékenységi életszakaszuk második felében vannak, így a gyermekvállalás időzítése kisebb mértékben befolyásolja az eredményeinket. Független változóként a következőket illesztettük be a modellbe:

- családi állapot
- településtípus
- régió
- iskolai végzettség
- nemzetiség
- év
- vallás

A táblázatban az átlagos gyermekszámot tüntettük fel az összes, illetve a magyar nők esetében, emellett pedig a nem standardizált regressziós együtthatót, ami megmutatja

15 Meg kell jegyezni, hogy a mutató értékét az idősebb korosztályok esetében a halandóság is jelentős mértékben befolyásolja. Okkal feltételezhető ugyanis az átlagnál több gyermeket világra hozó roma nők többlethalandósága, elsősorban nem a magas gyermekágyi halandóság okán, hanem azért, mert ők nagyobb eséllyel tartoznak a kedvezőtlenebb helyzetben lévő és alacsony státusú rétegekhez.

az egyes kategóriák közötti termékenységekülönbséget (a bevont változókat kontroll alatt tartva).

Érdemes kiemelni, hogy az általunk alkalmazott modell alapján lehetséges annak a szakirodalomban megjelenő alapkérdésnek a megválaszolása, hogy az etnikai hovatartozásnak van-e a termékenységi magatartásra gyakorolt szignifikáns hatása, ha a különböző területi és strukturális alapváltozókat kontroll alatt tartjuk. A regionális különbségeknek a Romániával és Erdéllyel foglalkozó demográfiai vizsgálatokban volt kulcsszerepe. Trebici és Ghinoiu egy klasszikus tanulmányában¹⁶ például regionálisan szerveződő népesedési alrendszerekről, illetve reprodukív (szub)kulturákról beszél, míg a kolozsvári demográfusok – Traian Rotariu nyomán – gyakran hangsúlyozták, hogy a termékenység nemzeti eltérései mögött is ezek az eltérő regionális mintázatok (és az egyes nemzetiségek eltérő regionális megoszlása) tapinthatók ki.¹⁷

Tágabban azokhoz a vizsgálatokhoz kapcsolódunk, amelyek a termékenység etnikai eltérései mögötti strukturális és kulturális okokat igyekeztek szétválasztani.¹⁸ Ehhez kapcsolódik a demográfiai szakirodalomban megjelenő egyik legelterjedtebb és legegyszerűbb hipotézis, amely a termékenység magatartás etnikai eltéréseit az egyes csoportok eltérő társadalmi rétegződési helyzetével magyarázza.¹⁹

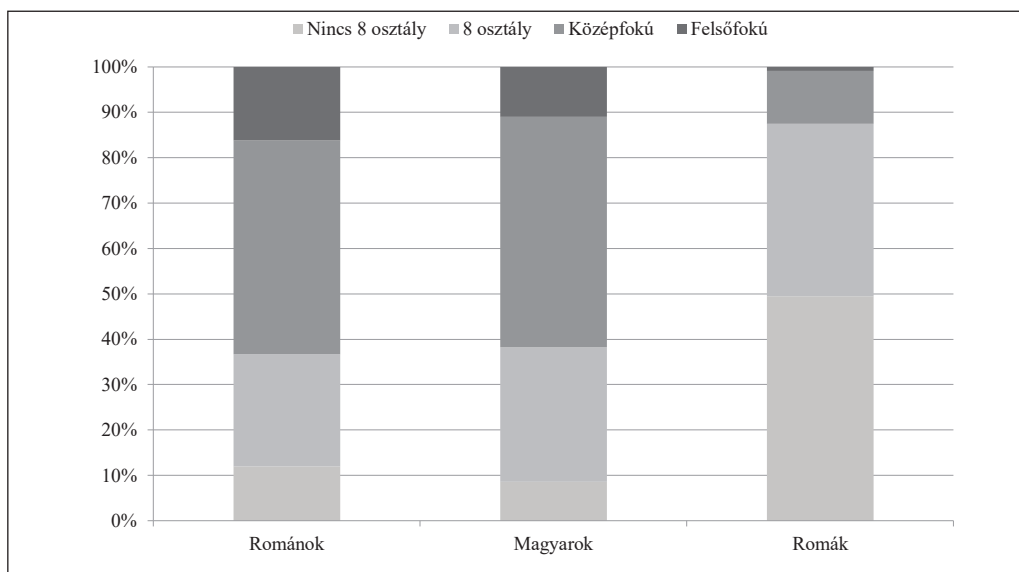
Ebben a vonatkozásban érdemes röviden feleleveníteni az erdélyi etnikai rétegződési rendszer néhány alapvető jellemzőjét. Erdélyen és Románián belül a tituláris nemzetiség a társadalmi pozíciók szempontjából is dominánsnak tekinthető a magyarokkal és romákkal szemben. Mindkét kisebbségi csoport esetében megfigyelhető a periférikus (falusias, kisvárosi, gazdaságilag kevésbé prosperáló) térségekbe való koncentrálódás, illetve a magasabb státuszú rétegeken belüli (magasan képzettek, magas jövedelmű kategóriák) alulreprezentáltság. Ezek a tendenciák azonban a romák esetében messze hangsúlyosabbak. Ahogy az alábbi ábrák mutatják, körükben csupán 1% az egyetemet végzettek és 34% a foglalkoztatottak aránya.

16 Trebici, Vladimir – Ghinoiu, Ion: *Demografie și etnografie*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

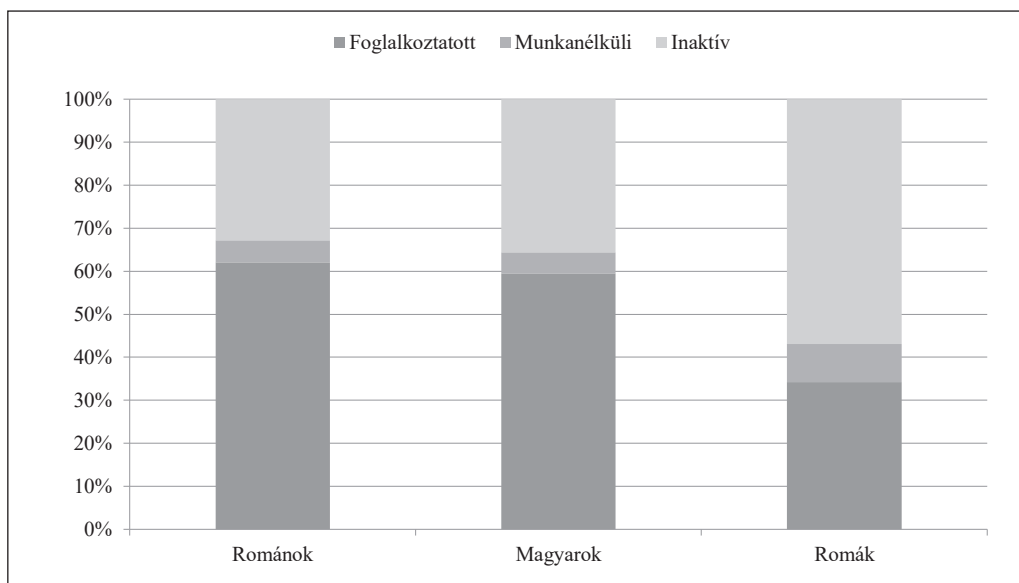
17 Lásd pl. Veres, 2010. Népeségszerkezet és nemzetiség, i.m.

18 Lásd ezekről Forste, Renata – Tienda, Marta: What's Behind Racial and Ethnic Fertility Differentials? *Population and Development Review*, 22, 1996, 109–133.

19 Sly, David: Minority Group Status and Fertility: An Extension of Goldscheider and Uhlenberg. *American Journal of Sociology* 76, 1970 443–459.; Day, Lincoln: Minority-Group Status and Fertility: A More Detailed Test of the Hypothesis, *Sociological Quarterly*, 25, 4, 1984, 456–472.

3. ábra: Az iskolai végzettség eltérései nemzetiség szerint Romániában 2011-ben, 18 év fölöttiek²⁰

4. ábra: A gazdasági aktivitás nemzetiségi elérései Romániában 2011-ben, 18–64 évesek²¹

- 20 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.
- 21 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

	1977				1992				2002				2011			
	Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.	
	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG
Konstan			2,825	0,000			3,163	0,000			3,446	0,000			2,763	0,000
<i>Házias (összegegy és elvált is beleértve)</i>	2,36	2,18			2,31	2,18			2,14	2,07			1,76	1,78		
Hajadon	0,36	0,36	-1,932	0,000	0,73	,85	-1,477	0,000	1,23	1,20	-1,112	0,000	,42	,39	-1,271	0,000
<i>Falu</i>	2,68	2,43			2,77	2,43			2,60	2,36			2,04	1,93		
Város	1,82	1,84	-546	0,000	1,91	1,93	-442	0,000	1,79	1,77	-456	0,000	1,39	1,45	-359	0,000
<i>Erdélyen kívül</i>	2,32				2,27	1,88			2,09	1,95			1,65	1,94		
Szekélyföld	2,44	2,39	,206	,000	2,38	2,33	,184	,000	2,23	2,19	,164	,000	1,81	1,79	,161	,000
Partium	2,41	2,15	,042	,008	2,30	2,11	-,064	,000	2,13	1,98	-,105	,000	1,79	1,68	,076	,000
Közép-Erdély	2,22	2,13	-,091	,000	2,20	2,04	-,004	,785	1,98	1,93	-,078	,000	1,59	1,57	-,011	,336
Észak-Erdély	2,66	2,1	,277	,000	2,49	2,05	,081	,000	2,25	1,91	,003	,840	1,83	1,57	,096	,000
Dél-Erdély	2,04	1,92	-,046	,001	2,12	2,08	-,026	,016	2,02	1,93	-,006	,529	1,62	1,56	,050	,000
Bánság	2,00	1,82	-,181	,000	1,94	1,78	-,363	,000	1,92	1,74	-,251	,000	1,54	1,44	-,090	,000
<i>Elemi vagy kevesebb</i>	2,62	2,45			3,06	2,80			3,33	3,16			2,73	2,80		
8 osztály	2,08	2,05	-,403	0,000	2,51	2,31	-,394	0,000	2,58	2,35	-,625	0,000	2,20	2,07	-,425	,000
Középfokú	1,46	1,56	-,777	0,000	1,74	1,74	-,980	0,000	1,77	1,72	-1,270	0,000	1,57	1,57	-,899	0,000
Felsőfokú	1,20	1,39	-,953	0,000	1,35	1,43	-1,275	0,000	1,22	1,33	-1,665	0,000	1,11	1,28	-1,170	0,000
<i>Román</i>	2,30				2,23				2,04				1,63			
Magyar	2,12		-,066	,000	2,11		-,406	,000	2,01		-,262	,000	1,67		-,053	,000
Roma	4,28		1,735	0,000	3,99		1,255	0,000	3,99		1,201	0,000	3,63		,907	0,000
Német	1,92		,009	,754	- ¹		-	-			-	-	-		-	-
Egyéb	2,40		,230	,000	2,46		-,185	,000	1,86		-,133	,000	1,49		-,012	,220
<i>Ortodox</i>					2,22	2,35			2,04	2,15						
Katolikus					2,29	2,11	,336	,000	2,11	2,02	,178	,000				
Protestáns					2,12	2,10	,268	,000	2,01	1,98	,164	,000				
No-protestáns					3,35	2,51	1,050	0,000	3,28	2,27	1,035	0,000				
Egyéb					2,30	2,19	,207	,000	2,29	2,10	,276	,000				
<i>R (magyardzottságnak)</i>	0,18				0,183				0,203				0,206			

4. táblázat: A 30–49 év közöttiek megvalósított termékenysége az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások szerint. Átlagértékek és lineáris regressziós modell²⁴

22 Házias, falun él, Erdélyen kívül, elemi osztályt végzett, román, ortodox

23 A németek 1992, 2002 és 2011-ben az egyéb nemzetiség kategóriába lettek sorolva.

24 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018.

Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

A családalapítás nemzetiségi különbségei

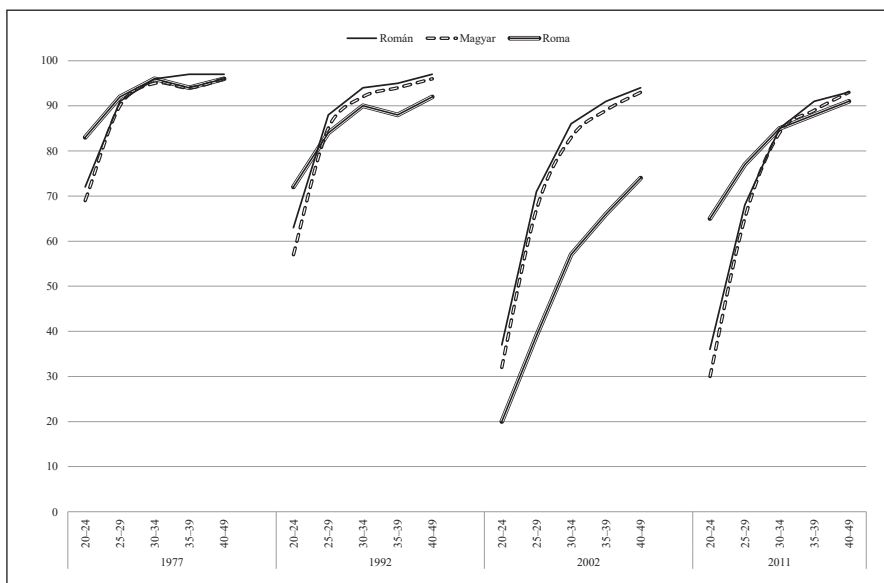
A regressziós modellünk első magyarázó változója a családi állapot. Az első házasságot megkötők gyermekvállalását a hajadonokéval hasonlítjuk össze mind a négy elemzett népszámlálás esetében. Ebben a vonatkozásban érdekes tendenciák figyelhetők meg. Az 1977-es népszámlálásban látható, hogy ekkor a házasság még gyakorlatilag a gyermekvállalás kizárólagos terepe. Az első házasságukon túl lévő nők esetében a megvalósított termékenység 2,36 (a magyaroknál 2,18), míg a hajadonok esetében csupán 0,36. A hatás értelemszerűen a regressziós modellben is szignifikáns, a hajadonok majdnem két gyermekkel kevesebbet vállaltak, mint a házasok. Az ezt követő két népszámlálásban a házasságot kötöttek termékenysége jelentősen csökken, míg a hajadonoké növekszik, ami nyilvánvalóan a házasságon kívüli gyermekvállalással áll összefüggésben. A hatás azonban természetesen továbbra is szignifikáns marad. 2011-re a házasságon kívüli gyermekvállalás ismét lecsökken, ami a gyermekvállalás későbbre tolódásával áll összefüggésben.

Érdeemes kiemelni, hogy a demográfiai irodalomban a házasság elsősorban a termékenységgel való összefüggése miatt érdekes. A múltban a házasság a termékenység szinte kizárólagos terepe volt. Ennek köszönhető, hogy a történeti demográfia a házassággal kapcsolatos szokások és a befejezett termékenység között szoros összefüggést feltételez. A termékenységet eszerint nagymértékben befolyásolja a házasság életkora, illetve a házasságot nem kötők aránya. Ansley Coale a demográfiai átmenet kapcsán arról beszélt, hogy a termékenység csökkenése kétféleképpen: *malthusiánus* és *neomalthusiánus* módon mehet végbe.²⁵ Az első alatt a házasságkötés életkorának emelkedését, illetve a házasságon kívül maradók arányának növekedését értette, a második alatt pedig a házasságon belüli születéskorlátozást (fogamzásgátlást, illetve abortuszt). Romániában a termékenység csökkenése az ún. neomalthusiánus modell szerint ment végbe. John Hajnal kétféle európai házassági modellről, egy nyugat- és egy kelet-európairól beszélt.²⁶ A nyugat-európai házasságon kívül maradók viszonylag magas aránya és az első házasságkötés magas életkora jellemezte, Kelet-Európában viszont a házasságkötés (legalábbis ideáltipikusan) univerzális, illetve az első házasságkötés időpontja alacsony. Romániában a házasságkötések ez utóbbi modell szerint alakultak, a rendszerváltást megelőzően az adatsorok meglehetősen nagyfokú stabilitást mutattak.

25 Coale, Ansley: Age patterns of marriage. *Population Studies* 25, 2, 1971, 193–214.

26 Hajnal, John: European Marriage Patterns in Perspective. In Eversley, D.V – Glass, D.E.C. (ed.): *Population in History: Essays in Historical Demography. General and Great Britain*. Transactions Publishers, New Brunswick, 1965, 101–147.

Az utóbbi két népszámlálás adatai azonban arról tanúskodnak, hogy Romániában a házasságot és a családalapítást tekintve egyértelműen halasztó magatartás bontakozott ki, amely az első házasságkötés átlagos életkorának 1990-től megfigyelhető folyamatos emelkedésében is tetten érhető. Ugyanakkor ez a tendencia nem jelenti azt, hogy a házasságot ne tekinthetnénk továbbra is kvázi-univerzálisnak. A 2011-es népszámlálás szerint is 30–34 év közötti magyar nők 83, a 40–49 évesek 91%-a túl volt már az első házasságkötésen, ami azt bizonyítja, hogy az első házasságkötés életkorának csökkenése nem jár együtt az *élettársi kapcsolat* mint alternatív párkapcsolati forma elterjedésével, a családmodellek szempontjából pedig Románia továbbra is egy meglehetősen konzervatív területnek számít.

5. ábra: Az első házasságukon túl lévő nők aránya nemzetiség szerint 1977-ben, 1992-ben, 2002-ben és 2011-ben Romániában²⁷

Az alábbi táblázat a házasságkötések számát mutatja nemzetiségek szerint. Lényeges azonban megjegyezni, hogy a házasságkötések nemzetiség szerinti vizsgálatában egy olyan módszertani problémába ütközünk, amely összefügg az etnikai heterogámiával. Kérdés ugyanis, hogy a vegyes házasságokat mely nemzetiséghez soroljuk. A román statisztikai adatszolgáltatás nem reflektál erre a problémára, hisz nem közöl a házasságokra vonatkozóan nemzetiség szerint feldolgozott adatsorokat. Ezért a Szlovák Statisztikai Hivatal által megadott módszertan szerint járhatunk el a házasságok számának meghatározásakor, illetve

27 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

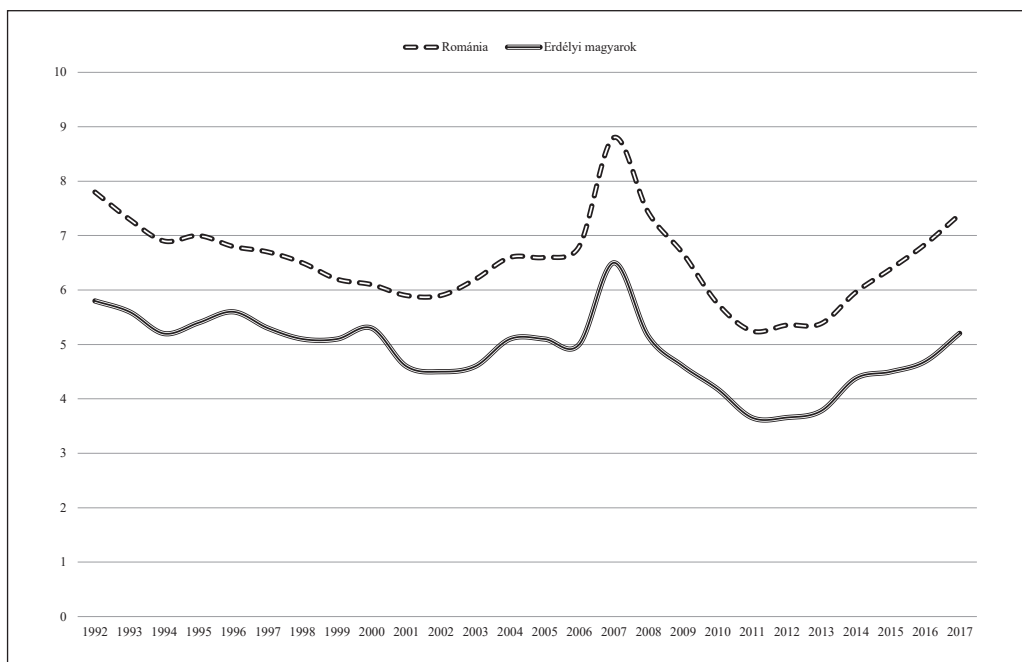
a házassági arányszámok kiszámításakor. A szlovák statisztika az egyes nemzetiségekhez tartozó ún. *statisztikai házasságokról* beszél.²⁸ A statisztikai házasságok száma az adott nemzetiséghez tartozó házasságra lépők felével egyenlő. Ez egyrészt abban az értelemben fiktív mutató, hogy a valóságban egymással házasságra nem lépőket is „összepárosít”. Másrészt pedig az adott nemzetiséghez tartozók a statisztikai házasságok számánál valójában több tényleges házasságban érintettek. A következőkben ennek ellenére statisztikai házasságok fogalmát használva fogjuk a különböző nemzetiségileg bontott mutatószámokat képezni.

	Összesen	Románok	Magyarok	Romák	Egyéb
1992	174 567	162 110	9474	500	2483
1993	146 375	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1994	154 221	142 994	8332	480	2416
1995	153 943	141 991	8476	1047	2430
1996	150 388	138 456	8652	804	2478
1997	147 105	136 030	8125	710	2242
1998	145 303	134 670	7787	732	2115
1999	140 014	129 371	7670	703	2271
2000	143 098	131 894	7840	750	2615
2001	129 930	119 739	6675	722	2795
2002	129 018	119 238	6527	774	2480
2003	133 953	123 450	6542	943	3019
2004	143 304	129 740	7095	1002	5468
2005	141 832	127 784	6980	1206	5863
2006	146 637	133 586	6764	1289	4999
2007	189 240	167 469	8840	8655	4276
2008	149 439	134 820	6736	1833	6051
2009	134 275	121 933	6021	1660	4662
2010	115 778	105 614	5473	975	3717
2011	105 599	97 018	4781	577	3224
2012	107 760	99 287	4744	575	3155
2013	107 507	97 648	4862	588	4411
2014	118 075	107 709	5581	994	3791
2015	125 454	115 260	5680	685	3830
2016	133 183	122 710	5863	711	3899
2017	142 613	129 534	6449	779	5851

**6. táblázat: A házasságkötések „statisztikai” száma nemzetiségek szerint Romániában;
Román Statisztikai Hivatal, nem publikált népmozgalmi adatok**

28 Gyurgyík László: A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Fórum Kisebbségtudományi Szemle* 1., 1999, 131–149.

A Statisztikai Hivatal adatai szerint, míg a magyarok és románok esetében az 1992–2017 közötti periódusban a házasságkötések száma egy csökkenő tendencia mellett hullámzott, addig a romák és az egyéb nemzetiségűek esetében jelentékeny növekedést figyelhetünk meg. A magyarok esetében ugyanakkor a házasságkötések száma az országosnál nagyobb arányban csökkent. Egyrészt 2006-ról 2007-re volt egy jelentős emelkedés, ami a romák esetében volt igazán látványos. Ez arra a korábban Ladányi–Szelényi által megfogalmazott tételre erősít rá, hogy a cigányok esetében a párkapcsolatok legalizálása nagymértékben függ az ezzel kapcsolatos politikáktól, adminisztratív intézkedésektől,²⁹ 2007-től ugyanis életbe lépett egy, a házasságra lépő párokat érintő egyszeri 200 eurós támogatást nyújtó rendelet, a megugrás pedig minden bizonnyal ennek köszönhető. A rendelet a romák esetében ténylegesen megemelte a házasságban élők arányát is (lásd 3. ábra). A másik lényeges elem az „egyéb nemzetiségű” házasságra lépők számának megugrása, ami a (román és nem román állampolgárok között kötött) nemzetközi házasságok számának emelkedésével áll összefüggésben.

6. ábra: A nyers házasságkötési arányszám Romániában és az erdélyi magyarok vonatkozásában; saját számítás a Román Statisztikai Hivatal nem publikált népmozgalmi adatai alapján

29 Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of exclusion: Constructing Gypsy ethnicity and the making of an underclass in transitional societies of Europe*. New York: Columbia University Press, 2006. 66–72.

Amit a házasságkötésekkel kapcsolatban érdemes még kiemelni, hogy fenti nyers házasságkötési arányszámok (a magyarok esetében 5,3, országosan 7,3 2017-ben) európai összehasonlításban kimondottan magasaknak számítanak, ami a népszámlálási elemzéshez hasonlóan a házasság mint intézmény jelentőségét húzza alá Románia esetében.

A termékenység strukturális és etnikai meghatározói

A többváltozós elemzés rámutat, hogy a bevont strukturális alapváltozók, vagyis a lakhely-régió és településtípus szerinti különbségei, valamint az iskolai végzettség jelentős mértékben meghatározzák a termékenység különbségeit. Ezeket a változókat egyenként fogjuk tárgyalni, előtte azonban érdemes leszögezni, hogy az etnikai változó, illetve az 1992-ben és 2002-ben szintén szerepeltetett vallás hatása ugyancsak szignifikáns marad. A hatás (amint az várható volt) a romák esetében nagyobb. Ha az említett alapváltozókat kontroll alatt tartjuk, a romák 1977-ben 1,7, 1992-ben 1,3, 2002-ben 1,2, 2011-ben 0,9 gyermekkel vállaltak több gyermeket, mint a románok.

A magyarok esetében az összefüggés érdekesebb és komplexebb. Ahogy érintettük, az alapadatok tanúsága szerint a magyar–román különbségek népszámlálásról népszámlálásra csökkentek, és 2011-re el is tűntek. A többváltozós elemzés ezzel szemben más eredményt mutat. A magyar nemzetiség hatása végig szignifikáns, és végig negatív hatással van a termékenységre. Ugyanakkor a hatás 1992-ben, illetve 2002-ben erősebb. Ekkor 0,4, illetve 0,3 gyermekkel kevesebb gyermeket szültek meg a 30 és 49 éves magyar nők. 1977-ben és 2011-ben ez a hatás jóval kisebb. Ebből két igen fontos dolgot olvashatunk ki:

- 1.) A társadalomszerkezeti jellemzők az erdélyi magyarokat arra predesztinálnák, hogy a termékenységük magasabb legyen a románokénál. Látni fogjuk, hogy a termékenység általában véve jóval magasabb a vidéki térségekben, illetve az alacsony iskolai végzettségű népességen belül. A magyarok márpedig egyre inkább ezekben a rétegekben felülreprezentáltak. A magyar népesség strukturális jellemzőinek a romlása ugyanakkor egy fontos magyarázata lehet annak, hogy miért egyenlítődték ki, majd fordultak meg a termékenység magyar–román különbségei.
- 2.) 1992-ben, illetve 2002-ben a 30–49 éves nők termékeny életszakaszának egy része a nyolcvanas évekre esett, és azt jelentős mértékben befolyásolta a múlt rendszer népesedéspolitikája. Korábbi elemzésünkben már kimutattuk, hogy a különböző

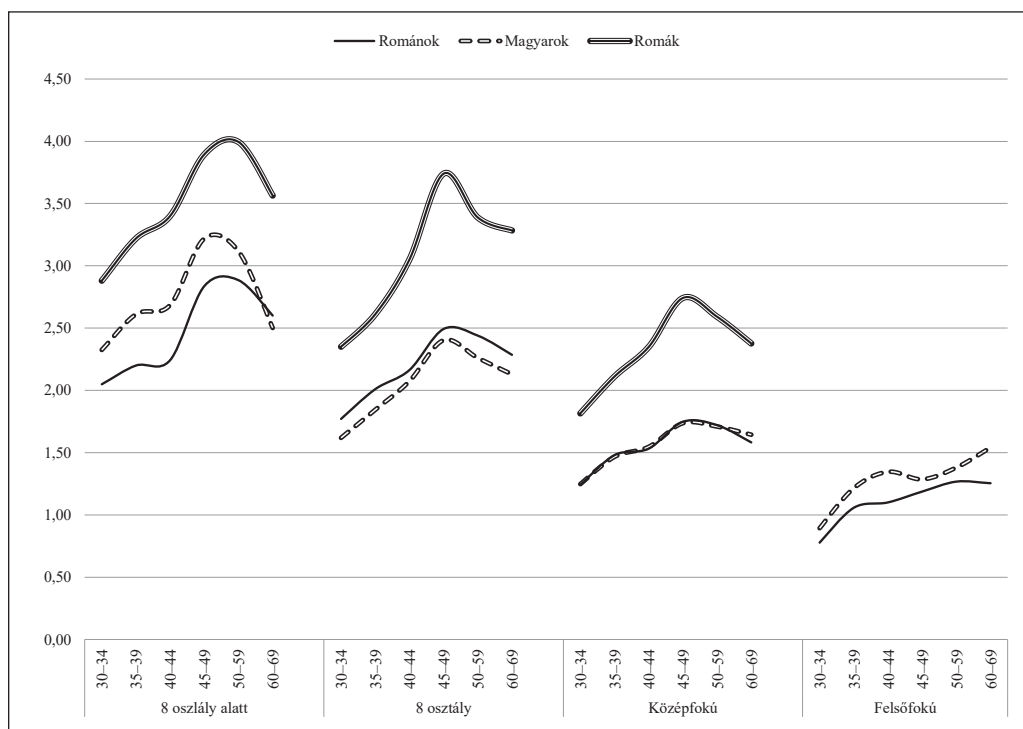
nemzetiségek eltérően reagáltak a népesedéspolitikára.³⁰ A magyarok minden bizonnyal könnyebben jutottak fogamzásgátlási eszközökhöz, és a regionális adatok tanúsága szerint amúgy is kisebb mértékben hagyatkoztak az abortuszra a születéskorlátozás terén (ami a nyolcvanas években még a korábbihoz képest is drasztikusan kriminalizálódott).³¹ Ezeket a következtetéseket erősíti a többváltozós elemzés, ami azt mutatja, hogy azon női generációk esetében, akiknek a termékeny életszakasza az 1980-as évekre esik, nagyobb mértékben mutatható ki az etnikum önálló hatása.

Ha a falu-város különbségeket tekintjük, közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogy a magyarok esetében a (viszonylag) marginális helyzet miért nem jár a románoknál jóval magasabb termékenységgel. A falun és városon élő magyarok között a termékenységkülönbség ugyanis jóval kisebb, mint országosan. Míg a falun élők termékenysége (falvakra jellemzően) az országos átlag alatti, addig a városiaké (a városokra jellemző) országos átlag fölötti. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a magyarok esetében más mutatók (például a jövedelem) alapján is kisebb a falusiak és városiak közötti társadalmi és státuszbeli távolság.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlások szintén erre az összefüggésre erősítenek rá. A megvalósított és befejezett termékenység különbségei szintén erre erősítenek rá: 1977-ben, 1992-ben és 2002-ben az alacsonyabban képzettek között a magyarok termékenysége alacsonyabb, a magasán képzettek (különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők) között magasabb a megfelelő kategóriák országos átlagánál. Ugyanakkor a magyarok esetében is érvényesül a tendencia, hogy az iskolai végzettség növekedésével csökken a termékenység. 2011-ben a fenti összefüggérendszer abból a szempontból borult fel, hogy a négy osztályt, vagy ennél kevesebbet végzettek termékenysége immár az országos átlagot meghaladó volt. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy (leginkább a Székelyföldön és Észak-Biharban) arányaiban több magyarul beszélő cigányt regisztráltak magyarként. A románok esetében az iskolai végzettséggel szintén csökkent a termékenység, azonban a románok és nem románok közti különbség minden végzettség szerinti kategória esetében jelentékeny.

30 Gyurgyík–Kiss, 2010. *Párhuzamok és különbségek*, i.m.

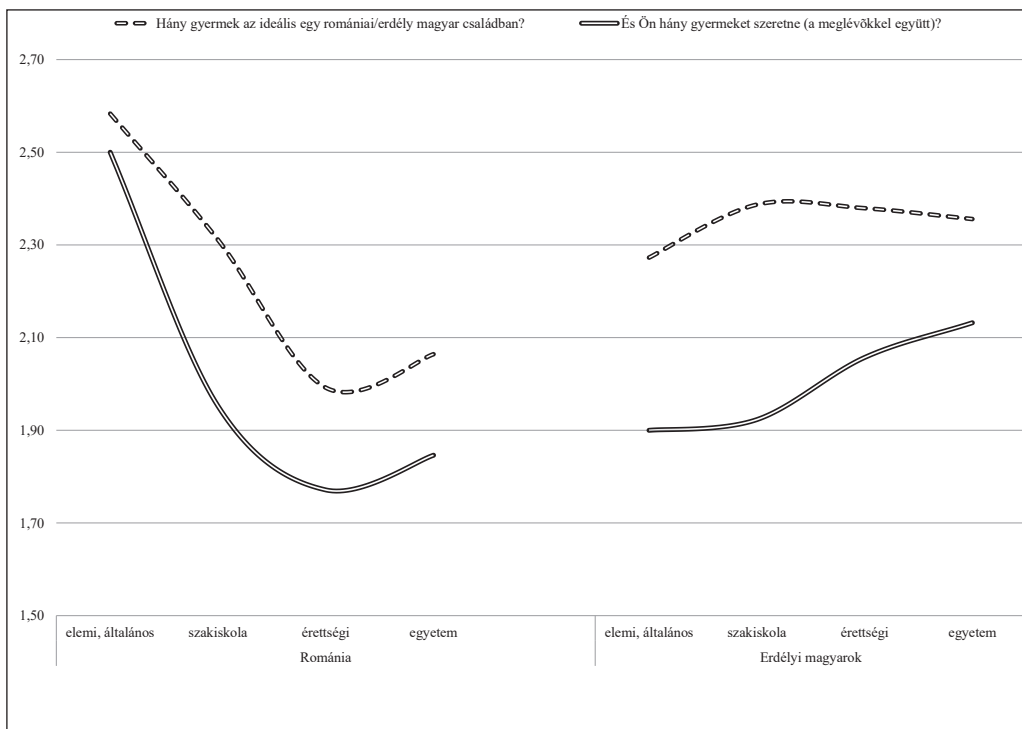
31 Lásd Kligman, Gail: *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press: Berkeley, 1998.

7. ábra: A megvalósított és befejezett termékenység iskolai végzettség és nemzetiség szerinti különbségei a 2011-es népszámlálás szerint Romániában³²

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az iskolai végzettség és a nemzetiség eltérései még látványosabbak a (romániai, illetve erdélyi magyar) családokban ideálisnak vélt és a kívánt gyermekszámban, mint a megvalósított termékenység vonatkozásában. A románok esetében az alacsonyan képzettek tekintik a magas gyermekszámot ideálisnak, és szeretnék több gyermeket, ugyanakkor megjelenik a több más kelet-európai országra jellemző ún. U görbe, vagyis, hogy az egyetemet végzettek több gyermeket szeretnének, mint az érettségizettek. A magyar népesség esetében az ideálisnak vélt gyermekszám egységesebb, míg a kívánt gyermekszám esetében egyenesen a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél találunk magasabb átlagokat.

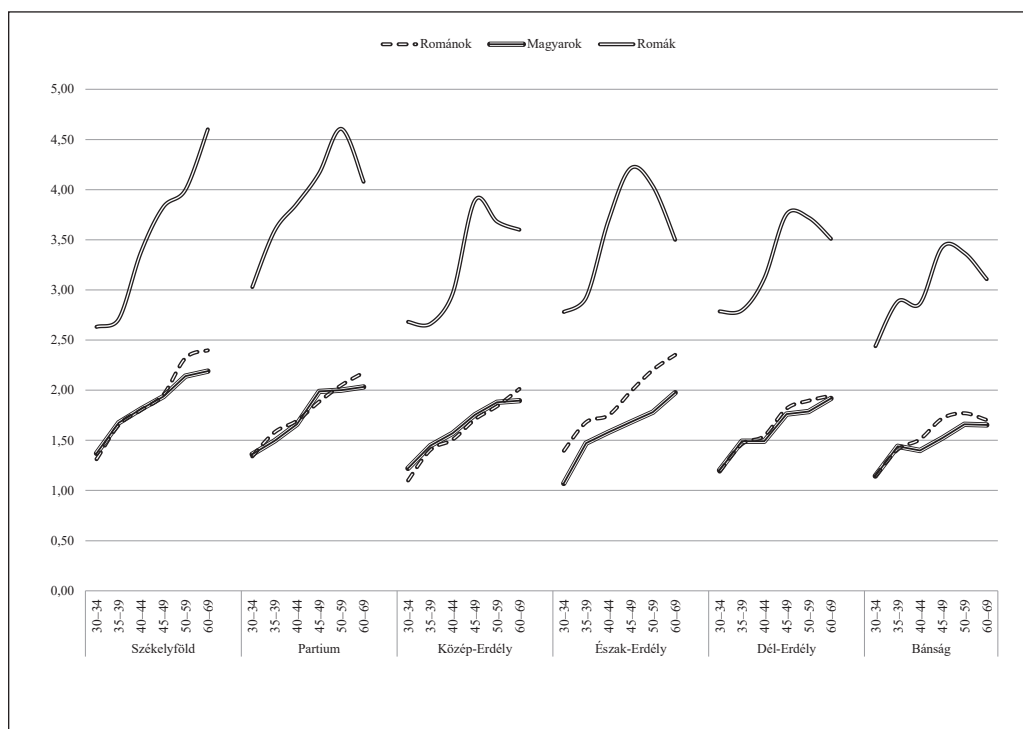
32 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

8. ábra: Az ideálisnak tartott és a kívánt gyermekszám Romániában és az erdélyi magyarok esetében (2014)³³

Az erdélyi részben magyarlakta régiók közül a Székelyföldön és Észak-Erdélyben (Beszterce-Naszód és Máramaros megyék) magasabb, a Bánságban, Közép- és Dél-Erdélyben pedig alacsonyabb a termékenység az országos átlagnál, ugyanakkor időben egyértelműen megfigyelhető egy regionális konvergencia. 2011-ben Észak-Erdély volt az egyetlen olyan régió, ahol magyarok és románok között jelentékeny volt a termékenységekülönbség (ez utóbbiak javára). A romák termékenysége a Bánságban a legalacsonyabb, a jelentős részben magyarlakta Patriumban és Székelyföldön azonban magasabb az országos és az erdélyi átlagnál. Romák és nem romák között ugyanakkor minden egyes régióban jelentős termékenységekülönbség figyelhető meg.

33 A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Romániára (1200 fő) és az erdélyi magyarokra (800 fő) reprezentatív adatfelvétele, 2014. november

9. ábra: A megvalósított és befejezett termékenység régió és nemzetiség szerinti különbségei a 2011-es népszámlálás szerint Erdélyben³⁴

Az etnikum mellett a vallás is szignifikánsan hat a termékenységre. Az ortodoxokhoz képest a katolikusok és még inkább a neo-protestánsok termékenysége magasabb, ez utóbbiaké több mint 1 gyermekkel átlagosan. A magyarok esetében azonban ezek a különbségek is jóval kisebbek. A katolikusok esetében ez a moldvai (jórészt csángó-magyar eredetű, de magát románnak valló) katolikusok magas termékenységével áll összefüggésben, de lényeges az is, hogy a magyar neo-protestánsok termékenységi magatartása is sokkal közelebb áll az átlaghoz.

34 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

Összegzés

A különböző erdélyi etnikai csoportok termékenységi különbségeit a szakirodalom elsősorban tranzverzális adatok segítségével vizsgálta. A termékenységi mutatók kiszámításakor azonban jelentős módszertani problémákba ütközünk, elsősorban azért, mert a naptári éves mutatók kiszámításához szükséges adatok különböző forrásokból származnak. A termékeny korú nők számának meghatározásakor a népszámlálási adatokra hagyatkozhatunk, ugyanis ez az egyetlen olyan adatfelvétel, amely az egyes etnikai csoportok korszerkezetéről tájékoztatást ad. Így a kutatók az egyes években a termékeny korú nők számát a népszámlálási adatok továbbvezetésével tudták meghatározni. A születésszámokra ezzel szemben a természetes népmozgalmi adatokból következtethetünk, amelyek esetében Romániában regisztrálják az újszülött nemzetiségét. Problémát jelent azonban a két adatsor közötti jelentős mértékű inkonzisztencia. A romák esetében a népmozgalmi adatsorban jelentősen kisebb az önbevallás, mint a népmozgalmi adatok alapján, olyannyira, hogy azokat nem is tudjuk használni a termékenységi mutatók meghatározásakor. A magyaroknál az inkonzisztencia jóval kisebb mértékű, de a népmozgalmi adatsor itt is jelentősen alulregisztrál a vegyes házasságokból adódó asszimilációs veszteség, illetve a „nemzetiség” fogalmának jelentésváltozása miatt.

A fenti indokok alapján vizsgálatunkban inkább a népszámlálásokra hagyakoztunk, amelyek a 15 évnél idősebb nők által szült gyermekek számára is rákérdeztek. Miután az IPUMS International elérhetővé tette az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások 10%-os mintáját, többváltozós elemzést végezhattünk a termékenység szintjét befolyásoló változók vonatkozásában. Ezzel a reprodukzív magatartás etnikai különbségeit vizsgáló szakirodalom egyik klasszikusnak mondható kérdésfelvetéséhez kapcsolódtunk, amely a termékenység szintjét befolyásoló strukturális és kulturális változók hatását próbálja elkülöníteni. Regresszió-elemzésünkben azt az egyszerű kérdést tettük fel, hogy ha bizonyos strukturális változókat, mint a településtípust, régiót és az iskolai végzettséget kontroll alatt tartjuk, még mindig szignifikáns hatása van-e az etnikai hovatartozásnak. Miközben a nevezett strukturális változók hatása nagyon jelentékeny, a válasz egyértelműen igenlő. A romák és nem romák között a termékenység különbségei ugyan csökkennek a strukturális változók bevonásával, de az eltérés is jelentős marad, és időben sem csökken egyértelműen a romák és nem romák közötti termékenységekülönbség. A magyar–román eltérések esetében a képlet még érdekesebb. Itt a nyers adatok a termékenységekülönbség eltűnését mutatják. Ez azonban elsősorban a magyar közösség marginalizálódásával függ össze, a magyarok

társadalmi pozíciójából kiindulva pedig magasabb kellene legyen körükben a termékenység. Szintén lényeges, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők az egyetlen olyan kategória, ahol a magyarok termékenysége egyértelműen felülmúlja a többségiekét, még ha (a megvalósított gyermekszám vonatkozásában) nem is abban a mértékben, ahogy ez a kívánt vagy ideálisnak tekintett gyermekszám vonatkozásában megmutatkozik.